

PROKRUSZTÉSZ MŰHELYE

Nótáros Lajos

S MERT A BERTA,
S MERT A BERTA NAGY
LIBA, HÁT ELMENT
A MOZI-MOZI-MOZI-
MOZIBA – AVAGY
A KINEMA IKON
ÖTVEN ÉVE

Mindkettő „ă”, tehát Săbău, egyébként nem biztos, mondja leültében a Segafredo teraszán Gheorghe Săbău arra a kérdésemre reagálva, hogy a neve magyar. Ne haragudj, itt lakom a Cloșcăban, ez van a legközelebb. Megenéz magának, aztán mondja tovább: fél kettőre mennem kell a rendelőbe, hogy kivegyék a cérnát a sérvoperációból. Milyen sérv, kérdezem én, mint olyasvalaki, aki már sérvvel jött a világra. Gyomor, mondja ő, nem gerinc, szerencsére. Szóval, lehet, hogy lengyel vagy rutén, a román Szabók északnyugatról származnak, feltételezem, a török kitarodásával ereszkedtek alá délre. Csak nézem, erről még nem hallottam eddig, nem szólok semmit, csak nézem, mint egy Kinema Ikon installációt a kiállításra véletlenül betévedt aradi átlagpolgár.

Gheorghe Săbău, nem sokkal azután, hogy tanítani kezdett a Művészeti Líceumban és a Népi Művészeti Iskolában, 1970-ben létrehozta az Atelier 16 nevű filmes műhelyt. Magában az elejétől fogva Kinema Ikonnak nevezi, nem nagy kunszt, kuncog, miközben ezt fejtegeti, görögül azt jelenti, mozgó kép, jól hangzik, de nem ez volt a lényeg. Nem szólok közbe, nem is úgy mondta, mintha ezt várná. Valahol a tudatom másik végén megjelenik egy szó: mozi. Utána kell nézmem, jól tudom vajon, a mozgóképfilm színházról alkotta Kosztolányi. Ianoși volt az esztétikatanárom, nagy hatással

volt rám, ez tény, de nem sok köze volt a Kinema Ikon megalapításához. Ja, a Jánosi, mondom én, és intek, hogy folytassa. A körülmények összeját-
szása. Akkoriban divat volt a filmklub, s a népművészetin ott volt egy par-
lagon. Nem ez volt az új, hanem hogy kitaláltam, a dokumentumfilmek
mellett, kísérleti jelleggel, művészfilmeket is kellene forgatni. És nem fil-
mesekkel, hanem kívülállókkal. A tanulóimmal a népművészetiről, esetleg
irodalmár barátaimmal, ismerőseimmel. Így kezdődött, s az lett a vége, hogy
közel húsz év alatt 62 ilyen filmet készítettünk. Szerencsém volt. Találtam
pár tehetséges gyereket. Mircea Mihăieș, Ioan T. Morar, a Biju, ők a leg-
ismertebbek, de voltak mások is. Valentin Constantin, az ügyvéd, aztán,
akinek most már átadtam a vezetést, a Călin Man. Igen, szólok megint köz-
be, a Valentint kilencvenből ismerem, a Conversația szerkesztőségéből.
Megkérdezte tőlem, nincs-e valami briefem, s ezen hosszasan elgondolkoz-
tam. Őszintén szólva, nem értettem, mire gondol.

Na de, mit szólt ehhez a párt, térek vissza a történethez bocsánatkérőn.
Săbău nyolcvankét éves, de ha csak a szemét néznéd, lehetne akár 22 is. Hát
az történt, hogy 76-ban az egyik filmünk, *A șeik* díjat nyert a brnói rövid-
film-fesztiválon. Na akkor, behívatott Cervencovici, a megyei titkár, amúgy
szlovák nemzetiségű Nagylakról, hogy ez nagyszerű, és kérjek tőle akár-
mit, bármit, ami az eszembe jut. Hát én kértem. Helyiséget és felszerelést
a klubnak, még két lakást is az akkor már családos tagoknak. Lényegében
felfogta az elvtárs, hogy a város egyetlen nemzetközileg is elismert művész-
csoportját alkotjuk. Nyolcvanban, fennállásunk tízéves évfordulóját méltó
körülmények között ünnepeltük. A Neumann-palota báltermében Orszá-
gos Kísérleti Film Szimpóziumot szerveztünk, ott volt az Anima-Film, a
Filmművészeti Egyetem, s a mi filmjeink mellett olyan nevek filmjeit ve-
títettük, mint Radu Igazság, Szilágyi Zoltán, Iosif Bebe Costinaș vagy a
Sigma-csoport. Ekkor vált országszerte ismertté a Kinema Ikon. Annyira,
hogy amikor nyolcvannégyben, majd nyolcvannyolcban interdiszciplináris
szimpóziumokat szerveztünk, olyanokat tudtunk összegyűjteni Aradon,
mint Alexandru Paleologu, Mihai Șora, Solomon Marcus, Andrei Pleșu,
Livius Ciocârlie, Șerban Foarță, Constantin Flondor, Luca Pițu, Dinu
Flămând. Persze, ennek később meglettek az árnyoldalai is. Mint mondtam,
a koncepció az volt, hogy nem filmesek filmjei. Valójában ekkor a „nyolc-
vanasok”-hoz kerültünk közel, elég csak elmondanom, hogy ezeken a szim-
póziumokon olyanok olvastak fel tanulmányokat, mint Magda Cârnci, Ion
Mureșan, Mircea Cărtărescu, Florin Iaru, Ioan Groșan, Gheorghe Ene,
Ion Bogdan Lefter, Al. Mușina, Gheorghe Crăciun, Caius Dobrescu,

Andrei Bodi, Călin Dan, Sorin Antohi, Adriana Babeți, Daniel Vighi, Viorel Marineasa, Dana Diminescu, Ioan Buduca, Radu Călin Cristea, Wiliam Totok, Eugen Suci. A nyolcvannégyes szimpózium témája a kép az esztétikában, a nyolcvannyolcasé pedig az intervallum volt. Mindkét rendezvény az Intermedia jelige alatt zajlott. A párt eközben és ezek után nem tudta eldönteni, mi van. Főleg miután 1980-ban 18 tagunk disszidált. Nagy részük Amerikába, ott is Los Angelesbe és környékére. Nem rögtön, de nem sokkal ezután abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy meglátogattam a helyi Szeku fővezére, Coșeriu ezredes. Négytagú delegáció élén jött, és pontosan tudta, melyik az a négy film, amelyeket látni akar. Miután megtekintette őket, legyintett, és kijelentette: hamis riasztás. Világos, hogy a besúgó, ahogy mondta, nem volt képben napjaink kísérleti filmnyelvével. Ennek ellenére ettől fogva nem vehettünk részt nemzetközi fesztiválok, vetítéseken. A Pompidou központ meghívásának sem tudtunk ezért eleget tenni, így aztán 1995-ben, amikor végre eljutottunk és levetítettünk a Cinema de Musée-ben több mint húsz filmet, Jean-Michel Bouhours, a filmrészleg vezetője kijelentette, kár, hogy nem tíz évvel ezelőtt jöttünk. Másvalaki, egy fiatal filmes megkérdezte, hogy gondoltuk mi, hogy ilyen filmeket csinálhatunk egy kommunista diktatúrában? Akkor mérgemben elég udvariatlanul valami olyasmit mondtam, hogy mi nem készakarva csináltunk rezsimmelenes filmeket. Aztán később rájöttem, rájöttünk: egy-két film ugyan még nem, de ha több filmet nézel egymás után, valami nagyon világossá válik azokból a filmekből.

Szóval figyeltek ránk, a képzőművészek társasága nem nézte jó szemmel, hogy jobban állunk a főnökségnél, mint ők. Írók akkor még Bănescu, Schwartz Gyurit kivéve, nem nagyon voltak Aradon. Legfeljebb újságírók. Legjobban a csütörtöki klubestéink izgatták őket. Hogy ott mik történnek. Orgiák meg ilyesmik. Mondjuk, vodkázunk, ez kétségtelen, jóféle lengyel vodkákat ittunk, aztán a nyolcvanas években a lengyel helyzetet is megbeszéltük. Adta magát, nem? néz most egyenesen rám Gheorghe Săbău.

Nem nevetek, valami rémlik, én nyolcvanötben kerültem vissza a városba, tanulmányaim és a kötelező háromévi kihelyezés után Aradon az ellenállás sem olyan volt, mint másutt. Vagy ott, ahol nem is volt. Itt az ellenállás az ócskapiacon és a forgatható tévéantennákkal zajlott. Volt egy tag, a Galea, folytatja Săbău kérdő tekintetemre, kijárt Gdańskba. Mehetett mint turista, voltak kapcsolatai, na ő mindent elmondott arról, hogy mi van ott. Így történhetett, hogy amikor kilencven januárjában létrehoztuk a Conversați, Társadalmi és Kulturális Párbeszéd Csoportnak neveztük a

kezdeményezést. A lengyelek után, mert nem a bukaresti csoportot vettük alapul, nem is tudtunk az elején róla. Igen, bólint, nem tőlem indult, én filmeket készítettem, de a többiek valójában képzőművészek voltak, vagy annak képzelték magukat, mint Bibi Stroia, vagy írók, mint Mihăieş és Biju. Aztán jöttek valami franciák, hogy miben segíthetnek. Kérdezték, nem lenne jó egy nyomda? De, válaszolt erre mindenki, kivéve engem. Így született meg a *Conversația*, Ligia Holuță főszerkesztésével. Megvannak ám az írásaid, nevet fel, megelőlegezve a lehetséges témaváltást, minden megvan, a Kinema Ikonnál nem vész el semmi, hiszen itt az számít, hogy nem számít, aztán visszazökken az alaphangba: az elején nagyon ment, mindenki írt és nyüzsgött, felfigyeltek rá. Egyszer felmentem a minisztériumba, Pleșu volt a kultuszminiszter, ott volt a lap az íróasztalán, és, mint kiderült, nem véletlenül, vagy mintha tudta volna, ki vagyok, de minden számot megszerzett, jó véleménnyel volt róluk. Aztán kifulladt lassan a kezdeti elán, és megjelentek a számítógépek is.

Ez a harmadik szakasz, próbálja praktikusán összefoglalni. Nyolcvan-kilencig voltak a filmek, aztán négy év *Conversația*, majd a digitális kor. Most kezdünk visszatérni az analóghoz, egészen pontosan vegyítjük a kettőt. Hogy mi lesz, azt nem tudom, jövőre leszünk ötvenévesek, meglátjuk.

Călin Mannel a Múzeumban találkozom, a Kinema Ikon számára fenntartott két helyiség irodarészeiben. Săbăuval ellentétben, aki ránézésre nyugdíjas könyvelőnek is elmegy, Călinról lerí a művész. Nem mindenáron, de összetéveszthetetlenül. Mielőtt hozzáfognánk a beszélgetéshez, megnézzük a kiállítóteremben felhalmozott régi eszközöket. Filmfelvevők, projektorok, régi számítógépek és monitorok. Călin az ötvenes évei elején járhat, innen indul, az egyszerűség kedvéért, az első kérdésem: Hogy kerültél a csoportba?

Ahogy elkezdi, világossá válik, hogy nem a szavak embere. Később az is kiderül, hogy már nem az: a népművészetiben végzett, mint akkoriban a legtöbben. De eleitől fogva a kép érdekelte, nem a mozgás. Ahogy létrejön, jelentést nyer, vagy új jelentésekkel gazdagodik, attól függően, hogy ki nézi és próbálja megfejteni, magyarázza. De akkor még, a nyolcvanas évek elején, ezt nem tudtam, írtam, és abban reménykedtem, hogy én fogom megírni azt a valamit, azt a nagy ízét. Valójában nem különböztettem meg a képet, amely bennem létrejön, a tárgyiasított képtől, amit külső eszközökkel hozok létre. A gondolati képet a képzettől. Akkor még úgy gondoltam, s nem hiszem, hogy csak egyedül én, hogy nincs különbség. Aztán, mondom, valamikor a nyolcvanas évek közepén, megvilágosodtam, vagyis rájöttem, hogy van különbség, és hogy döntenem kell, mire vagyok képes,

hogyan formálhatom legjobban külső, tárgyiasult képpé a bennem létrejövő képeket. Döntő lépésre szántam el magam. Addigi irományaimat, általam hatásosnak szánt gesztussal, összetéptem és átadtam a Marosnak. Ezt fényképen megörökítettem, fekete-fehér, fent a parton, onnan lenézve állt a fotós és vette filmkockára, amint én, visszanézve rá, hogy megbizonyosodjam az öröklétben, fanyar mosollyal szórom a fecniket a vízbe. Ebből, azt hiszem, világos, néz rám, hogy azt a bizonyos átmeneti szakaszt, a Conversația négy évét nem tartom számomra a leggyümölcsözőbbnek.

A harmadik szakasz, a digitális, aztán a net-art, a hypermedia, azokat már igen. És az új lap, ami ez alapján született, az Intermedia. Meg a kf, az első és eddig utolsó aradi romkocsma és nekünk kiállítóterem. Most megint valami átmenetféle van, generációváltás, nálunk természetes.

Épp ezt szerettem volna megkérdezni, akasztom meg egyre burjánzó gondolatait: lehet ötven éven át avantgárdot csinálni? Csak a határon létezni? Miközben úgy teszünk, mintha nem is volnának határok? Ráadásul hol is? Valahol a senki földjén, ahol nincsen semmi, nincsen hagyomány, nincsenek elődök, és ami a legfontosabb, nincsen érdeklődés. A Kinema Ikonról néhány vajt fülű tud, barátok, ismerősök, esetleg néhány fiatal, aki keresi a kiutat. Hogy néz ki innen a jövő?

Túl sokat kérdeztem egyszerre. Călin megvárja, amíg elmúlik köhögés-rohamom, azután kezdi a válaszokat: avantgárdot csakis így lehet csinálni. A semmiből a semmiben. Arad erre tökéletes: észre sem veszi, mi történik, elvégre a város szempontjából nem történik semmi, ugyanakkor, talán mert jó ideje immár határváros, mindig találsz pár embert, aki csak úgy ül, és néz ki az ablakon. Ha észrevesz, szerencséd van, befogad a házába, elkerít egy kis helyet valahol, ahol meghúzhatod magad. Így járt Săbău Cervencovicicsal, a párttitkárral, így jártunk mi a múzeum akkori vezetőjével, Pascu Hurezeannal, aki mindjárt '90 elején befogadta a csoportot, állásokat és helyet biztosított a múzeumban. Semmi kényszer, semmi meggyőzés, elfogadtak, hátha kiderül, kincset őrizgetnek.

És kiderült – csapok le a felkínált lehetőségre köhögés-rohamom enyhültével. Nem, és nem is fog. Ez ilyen. Ez benne a különleges. De volt néhány dolog, ami miatt nekik is megérte. Meghívás a Centre Pompidou-ba, aztán a velencei biennáléra, ahol lényegében mi képviseltük Romániát, egészen pontosan én, aki egy személyben voltam a román kiállítás kurátora, felügyelője és a takarító személyzet. Valaki, úgy emlékszem, elég neves kritikus, leírta valamikor, hogy a Kinema Ikon egyszerre minden és semmi. Avantgárd művészcsoport, amely íróknak, irodalmároknak biztosít kísér-

letezési lehetőségeket a művészetek területén, egészen pontosan a kép fogalma körül, iskola is tehát, úgy egyéni, hogy kollektív módon jelenik meg, szóval meghatározhatatlan, és talán ez benne az igazán időtálló, ez teszi lehetővé, hogy újra és újra újjászülethessen saját hamvaiból. Nem a mű a fontos, hanem az út, amely elvezet hozzá, ezt képviseljük, azt hiszem, anélkül, hogy megfogalmaznánk vagy programot csinálnánk belőle, nem veszünk komolyan magunkat, és éppen ezért ijesztően komolyaknak tűnünk. Vagyunk valakik, miközben nem vagyunk senkik. Nem akármilyen, olyanokat tudnék mesélni, amik ezek után elképzelhetetlenek tűnhetnek. Hogy megkeres egy fiatalember Amerikából, szeretne velünk dolgozni, doktorikat írnak a Kinema Ikonból, miközben a város, amelyben élünk, azt sem tudja, hogy létezőnk. Kérhetünk ennél többet?

Hát nem, merengek elmenőben, elhagyva a Kultúrpalota vajdahunyadi várt utánzó oldalát, ahol a múzeum bejárata található. Végül is, próbálom összeszedni a tanulságokat, ez az épület eleve ereklyemúzeumnak, a szó eredeti értelmében mauzóleumnak épült, az aradi tizenhárom kultuszának kialakítására és fenntartására. Valami hasonló történik a Kinema Ikonnal, egyszerre megfoghatatlan és kultikus már a kezdeteknél, és ez ötven év múltán sem változik.

Aztán, csak hogy tisztába kerüljek magammal, megnézem a telefonon, mi a helyzet a mozival. Hát nem Kosztolányi, miért is vezetnénk vissza minden trükkös szóalkotást Kosztolányira vagy Babitsra? Első dokumentált előfordulása 1907-re tehető, és Heltai Jenőre utal, aki Kálmán Imre zenéjére *Berta a moziban* címmel megalkotta ismert örökbecsű kuplóját. Van itt még valami, igazi magyar csemege: ha már az ereklyemúzeum környékén járunk, nem zárható ki, hogy a movie, melynek legkorábbi előfordulása 1908, de inkább 1912, a movie star kifejezés 1913-ból való, visszavezethető a mozira, elvégre akkoriban tele volt Amerika magyar származású mozisokkal.

Persze, ne vegyük azért komolyan ezt sem.

Tanuljunk a Kinema Ikon példájából: bármit túlélhetsz, ha nem veszed magad nagyon komolyan...